

هویت ایرانی

تحلیل محتوای درس ۱۴ جامعه‌شناسی ۱

سیده فریبا اطمینانی

کارشناس پژوهشگری علوم اجتماعی و
دبیر دبیرستان‌های منطقه شاهین‌شهر

مقدمه

آموزش علوم اجتماعی باید بتواند با ایجاد علاقه، فرصت مواجهه فعال و خلاق دانش‌آموزان را با این علوم فراهم کند و برای نوآوری علمی اثری ترغیب‌کننده داشته باشد. فراهم کردن زمینه این برخورد فعال نخست بر عهده مؤلفان کتاب درسی است. جامعه‌شناسی (۱) رشته ادبیات و علوم انسانی یکی از درس‌های تخصصی پایه دهم دوره متوسطه ۲ است.

این مقاله بر آن است که «درس ۱۴ کتاب جامعه‌شناسی پایه دهم»، با عنوان «هویت ایرانی - ابعاد جمعیتی و اقتصادی» که مبحثی جدید است، را مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، آموزش علوم اجتماعی، کتاب درسی، معیارهای نقد و بررسی، پایه دهم

ضرورت نقد و بررسی محتوای کتاب درسی

کتاب‌های درسی باید به گونه‌ای تدوین شوند که اهداف آموزشی از قبل تعیین شده را تأمین کنند. اگر طی فرایند آموزش نتیجه‌ای غیر از برنامه مورد نظر به دست آید و یا با درک فراگیر متناسب نباشد، بازنگری در مطالب درسی ضرورت می‌یابد.

«قابلیت یادگیری محتوا» از نکات مهم در فرایند آموزش محسوب می‌شود. اگر محتوا فاقد چنین قابلیت‌هایی باشد، فراگیرنده

صرفاً به حفظ مطالب می‌پردازد. کتاب درسی باید با سطح قابلیت‌های زبانی فراگیرندگان تناسب داشته باشد. استفاده از کلمه‌های نامفهوم، دشوار یا طولانی مانع از یادگیری مطلوب می‌شود. بنابراین یکی از هدف‌های اصلی در تهیه مواد آموزشی، بالا بردن سهولت یادگیری فراگیرندگان با بهره‌گیری از لغات مناسب است [رسولی، ۱۳۹۰: ۱۷۲].

بنابراین ویژگی‌های کتاب درسی مطلوب عبارت‌اند از: مطابقت محتوا با هدف‌های آموزشی، توالی مطالب در یک خط سیر مشخص و منطقی، مطابقت با یادگیری‌های قبلی فراگیرندگان، تأکید بر پروراندن مفاهیم اساسی و روش‌ها و نه صرفاً انتقال انبوه واقعیت‌های علمی، و از همه مهم‌تر، مطابقت مطالب ارائه شده با قوه درک و فهم دانش‌آموزان متوسط کلاس [یارمحمدیان، ۱۳۷۹: ۱۵۷].

از این رو محتوای منابع آموزشی در نظام‌های متمرکز، نیازمند تحلیل و بررسی علمی است. این تحلیل به مؤلفان کمک می‌کند که در تدوین کتاب‌های درسی، تصمیم‌های عاقلانه‌ای بگیرند و بهترین را انتخاب کنند.

تعریف محتوا و تحلیل محتوا

محتوا عبارت است از مجموعه مفاهیم، مهارت‌ها و گرایش‌هایی که از سوی برنامه‌ریزان انتخاب و سازمان‌دهی می‌شود. در عین

۹. میزان تسهیل دسترسی به اطلاعات توسط دانش‌آموزان از طریق جدا کردن بخش‌های متفاوت متن؛
۱۰. تناسب شیوه تنظیم محتوا با روش‌های تدریس و روش پیشنهادی ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان.

معیارهای تربیت دینی

۱. انعکاس زیبایی‌های آفرینش و زندگی در ابعاد متفاوت درس؛
۲. فراهم شدن فرصت‌های تقویت حس مذهبی؛
۳. توجه به نعمت‌های خدا در زندگی و سپاس از نعمت‌ها؛
۴. تقویت روحیه مشارکت در مسئولیت‌های اجتماعی و ایفای نقش خود.

معیارهای تربیت اجتماعی

۱. احترام گذاشتن به قوانین و مقررات؛
۲. مطرح کردن مشکلات انسان در دنیای امروز و مخاطرات محیطی؛
۳. تقویت تعاون و همکاری در امور.

معیارهای تربیت هنری و زیباشناختی

۱. استفاده از شعر و عبارات شیرین و جذاب در ارائه مطالب؛
۲. انتخاب تصاویرها و عکس‌ها متناسب با علاقه‌های دانش‌آموز و مفاهیم و مهارت‌های مورد نظر؛
۳. صفحه‌آرایی مناسب و سازمان‌دهی عناصر متفاوت به‌طور مطلوب در واحد درسی.

معیارهای کاوشگری، تحقیق و تفکر خلاق و نقاد

۱. وجود سؤالات یا فعالیت‌هایی که یافتن پاسخ آن‌ها مستلزم به‌کارگیری روش علمی باشد؛
۲. وجود موضوعاتی که حل آن‌ها مستلزم به‌کارگیری مهارت‌های جمع‌آوری و پردازش اطلاعات باشد؛
۳. وجود سؤالات و فعالیت‌هایی که دانش‌آموزان را در موقعیت‌های مبهم و خلاقیت‌برانگیز قرار می‌دهند و راه‌حل مشخصی مستقیماً در کتاب برای آن‌ها ذکر نشده است، و تشویق به ارائه راه‌حل‌های جدید و ابتکاری؛
۴. تقویت تفکر نقاد از طریق طرح پرسش‌ها، فعالیت‌ها و متون مناسب؛
۵. تقویت روحیه علمی به معنای برخورد منطقی و استدلالی هنگام رد یا قبول یک نظریه؛
۶. تقویت روحیه مسئله‌یابی و تشخیص مسائل دنیای اطراف خود. براساس معیارهای مذکور، تحلیل محتوای درس ۱۴ کتاب جامعه‌شناسی (۱) پایه دهم در جدولی که در ادامه آمده، طبقه‌بندی شده است:

حال، محتوا آثار حاصل از فعالیت‌های یاددهی - یادگیری معلم و شاگرد را نیز در برمی‌گیرد. محتوا ممکن است به‌صورت متن و کتاب درسی تدوین شود. رایج‌ترین شکل محتوای مکتوب، همان کتاب درسی است.

کریبندورف «تحلیل محتوا» را به‌عنوان یک فن پژوهشی برای ربط دادن داده‌ها به مضمون آن‌ها، به‌گونه‌ای معتبر و تکرارپذیر تعریف می‌کند.

کرلینگر تحلیل محتوا را روشی برای مطالعه و تحلیل ارتباطات به شیوه‌ای نظام‌مند، عینی و کمی با هدف اندازه‌گیری متغیرها می‌داند.

و **باردن** معتقد است: «تحلیل محتوا عبارت است از مجموعه فنون تحلیل ارتباط که برای توصیف محتوای پیام و روش‌های منظم عینی به‌کار می‌رود» [کریبندورف، ۱۳۸۳: ۱۳].

در تحلیل محتوا می‌توان از مقوله‌های متفاوتی سود جست. بنابراین، تحلیل محتوا به مقوله خاصی منحصر نیست، بلکه با توجه به متن محور پژوهش، سلیقه‌ها و توانایی محقق، می‌توان از مقوله‌های متفاوت استفاده کرد.

معیارهای نقد و بررسی محتوای درس ۱۴

در بررسی حاضر تلاش شده است، با پنج معیار کلی و ریزمعیارهای آن‌ها، به نقد و بررسی و تحلیل محتوای درس چهاردهم کتاب جامعه‌شناسی (۱)، با عنوان هویت ایرانی - ابعاد جمعیتی و اقتصادی پرداخته شود:

معیارهای سازمان و محتوا

۱. میزان انطباق اطلاعات و مطالب درس با یافته‌ها و اطلاعات جدید علمی؛
۲. وضوح و روشنی مطالب نوشته شده و تشریح مطالب (به‌خصوص مطالب پیچیده و دشوار)؛
۳. میزان صحت توالی مطالب در کتاب درسی و توجه به پیش‌نیازهای یادگیری در موضوع جدید؛
۴. میزان ارزشمند بودن مطالب به‌طوری که نتوان موضوعات را جابه‌جا یا بخشی از آن را حذف کرد؛
۵. میزان صحت عمل در تنظیم عنوان‌ها، خلاصه‌بندی‌ها و مواردی از این قبیل؛
۶. میزان استفاده از تصویر به تناسب محتوای نوشتاری و استفاده از نقشه، نمودار و جدول؛
۷. میزان تناسب مکانی تصویرها و محتوای نوشتاری، هدف‌دار بودن و همراه بودن تصویرها با توضیح کافی؛
۸. بیان شروع درس با مثال‌های آسان برای تقویت اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان؛

ردیف	معیارهای نقد و بررسی	نتایج تحلیل‌های انجام شده براساس معیارهای نقد
۱	سازمان و تناسب محتوا	<p>۱. اطلاعات و مطالب این درس از نظر انطباق با یافته‌های علمی جدید متناسب است.</p> <p>۲. چیدمان مطالب درس با توجه به طرح سؤال آغازین درس (رابطه جمعیت و هویت) و پاسخ‌گویی به آن از طریق مرور مطالب اساسی کتاب در درس‌های پیشین (تفاوت جهان طبیعی و جهان اجتماعی، هویت فرهنگی، فرهنگ و...) باعث وضوح و روشنی مطالب بعدی شده است.</p> <p>۳. تشریح مطالب درس از سطح ساده به دشوار و پیچیده، مناسب انجام شده است. به طوری که ابتدا رابطه هویت - جمعیت و سپس سیاست‌های جمعیتی و هویت اقتصادی که نسبت به مطلب آغازین جدیدتر و ناآشنا تر هستند، مطرح شده است.</p> <p>۴. موضوع درس و مطالب آن از نظر رعایت توالی محتوا صحیح انتخاب شده است. زیرا از نظر رعایت پیش‌نیازها مفاهیم هویت، انواع و تغییرات آن و هویت ایرانی در درس‌های قبلی بررسی شده و به این ترتیب توالی مطالب از کل به جزء نیز مراعات شده است. این مبحث توانسته است نقش تکمیل‌کننده نهایی بحث هویت را ایفا کند.</p> <p>۵. مطالب درس از نظر ارزشمند بودن به گونه‌ای است که نمی‌توان هیچ‌یک از بخش‌ها و موضوعات آن را جابه‌جا یا حذف کرد.</p> <p>۶. فقدان عنوان مناسب در هر بخش درس (فقط عنوان سیاست‌های جمعیتی ذکر شده) از معایب نگارش متن این درس و تمامی درس‌های کتاب است. معمولاً هر بخش درس با یک پرسش شروع شده که این در جای خود انگیزه‌ساز است و روحیه «مسئله‌یابی» و یافتن پاسخ را تقویت می‌کند، اما فقدان عنوان مناسب در هر قسمت، تشخیص و دنبال کردن مفهوم اصلی مورد نظر را دشوار می‌کند.</p> <p>۷. میزان استفاده از تصویر به تناسب محتوای نوشتاری کافی به نظر می‌رسد. در این درس از هشت تصویر مرتبط و متناسب با هدف‌های متن استفاده شده و در مکان‌های مرتبط با موضوع گنجانده شده است.</p> <p>۸. از آنجا که این درس موضوع رشد جمعیت و رابطه آن با هویت فرد و هویت جهان اجتماعی را بررسی کرده است، بهتر بود از جدول‌های آماری و نمودارهایی که رشد جمعیت ایران را در سال‌های گوناگون مورد مقایسه قرار می‌دهند نیز استفاده می‌شد.</p> <p>۹. تبیین و تفهیم مفاهیم کلیدی و اساسی جامعه‌شناسی، به‌خصوص برای دانش‌آموزان، نیازمند ذکر مثال‌های ملموس و آسان است تا هم مطلب واضح‌تر و روشن‌تر شود و هم فراگیرندگان بتوانند آن‌ها را با دنیای واقعی تطبیق دهند و اعتمادبه‌نفس آنان در زمینه یادگیری تقویت شود. به نظر می‌رسد، هم در این درس و هم در سایر درس‌های کتاب کمتر از مصداق‌یابی استفاده شده است.</p> <p>۱۰. متن درس دسترس‌پذیری دانش‌آموزان به اطلاعات و مفاهیم کلیدی را با دشواری‌هایی روبه‌رو کرده است. زیرا بخش‌های متفاوت با عنوان‌های لازم و توأم با درشت‌نمایی از هم تفکیک شده‌اند. طبیعی است این کاستی با تعیین عنوانی مناسب با اندازه‌های بزرگ‌تر، پررنگ‌تر و فونتی متفاوت با متن برطرف می‌شود.</p> <p>۱۱. شیوه تنظیم محتوا با روش‌های فعال تدریس، مانند پیش‌سازمان‌دهنده، تدریس اعضای تیم، یاران در یادگیری و... قابلیت اجرا دارد.</p> <p>۱۲. این درس به پیش‌نیازهای یادگیری، یعنی مفاهیمی همچون هویت و انواع آن، تغییرات هویتی، هویت ایرانی و... توجه داشته و به همین دلیل نیز به‌عنوان درس پایانی انتخاب شده است. به این ترتیب مطالب این درس از طریق پیوند با درس‌های پیشین انسجام کلی کتاب را حفظ کرده و زمینه ارتباط یادگیری موضوع درس با سایر موضوعات از پیش تدریس شده را فراهم می‌آورد.</p> <p>۱۳. در تنظیم مطالب این درس، به برقراری ارتباط موضوع آن با موضوعات مطرح شده در پایه‌های تحصیلی قبل هم توجه کافی مبذول شده است. مفاهیم جمعیت، تراکم و رشد جمعیت، آمار جمعیت ایران و رشد مثبت و منفی جمعیت و... در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم آورده شده است.</p> <p>۱۴. دسته‌بندی مطالب، ذکر عنوان‌های هر بخش و توضیح مفاهیم در متن این درس، مانند سایر درس‌های کتاب، با ضعف‌هایی مواجه است که طراحی سؤال در حوزه‌های درک و فهم، کاربرد، تجزیه تحلیل و... را به منظور ارزشیابی، دشوار ساخته است.</p>

ردیف	معیارهای نقد و بررسی	نتایج تحلیل‌های انجام شده براساس معیارهای نقد
		<p>۱۵. بخش‌های «بخوانیم و بدانیم» این درس متناسب با محتوای درس و در جهت ارائه اطلاعات وسیع‌تر در رابطه با موضوع درس، به خوبی عمل کرده است و انگیزه تحقیق و پژوهش، و درک و فهم بیشتر محتوای درس را در فراگیرندگان ایجاد می‌کند.</p> <p>۱۶. در متن درس واژه‌هایی به کار رفته‌اند که دانش‌آموزان از آن‌ها شناخت قبلی ندارند، مانند صنایع مونتاژ، امتیاز رویتر و رژی و اصلاحات ارضی و پاشنه آشیل، به نظر می‌رسد چنانچه در پایان هر درس یا پایان کتاب واژه‌نامه‌ای تنظیم می‌شد و به توضیح واژه‌های ناآشنا می‌پرداخت، می‌توانست مکمل مطالب درسی و تسهیل‌کننده فرایند یادگیری باشد.</p> <p>۱۷. در انتخاب عنوان و محتوای درس ۱۴، به شرایط و ویژگی‌های فرهنگی، محیطی، اجتماعی و اقتصادی جامعه ایرانی در شرایط کنونی توجه لازم صورت گرفته است. از این منظر، با آوردن مبحث سیاست‌های جمعیتی، آثار زیان‌بار کاهش رشد جمعیت (وضعیت قبلی) بر انتقال فرهنگ و معانی و گستره جهان اجتماعی بررسی شده و به این ترتیب محتوای انتخاب شده با زندگی روزمره دانش‌آموزان نیز مرتبط است.</p> <p>۱۸. محتوا به منزله مصالح یک ساختمان و سازمان‌دهی محتوا به منزله ترکیب کردن مصالح برای ساختن یک بناست. اضافه کردن این درس به مجموعه درس‌های بخش هویت برای پایه دهم، از نظر رعایت اصل توالی در محتوا که موجب تداوم، گسترش و تعمیق معلومات فراگیرنده می‌شود و از نظر رعایت اصل وحدت و ارتباط محتوا با بحث‌ها و درس‌های پیشین هویت، با دقت لازم انجام شده است.</p>
۲	کاوشگری، تحقیق و تفکر خلاق و نقاد	<p>در صفحه‌های ۱۰۶ و ۱۰۹ دو فعالیت با عنوان «پیشنهاد دهید» در مورد سیاست‌های کلی جمعیت و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی آورده شده است. سؤال صفحه ۱۰۶ دانش‌آموز را به جای مدیر و مسئولان کشور قرار می‌دهد و از او برای تحقق سیاست‌های جمعیتی نظرخواهی می‌کند. این فعالیت دانش‌آموز را در موقعیت جدید و خلاقانه‌ای می‌گذارد و آنان را به ارائه راه‌حل‌های جدید و ابتکاری تشویق می‌کند که مستقیماً در کتاب ذکر نشده است. فعالیت صفحه ۱۰۹ از فراگیرندگان در مورد مسئولیتی که در تحقق اقتصاد مقاومتی دارند، پرسش می‌کند که برای پاسخ‌گویی به آن نیاز است، موضوع به‌طور همه‌جانبه بررسی شود. این کار به تقویت تفکر نقاد، روحیه علمی و برخورد منطقی - استدلالی با موضوع می‌انجامد و مستلزم به‌کارگیری مراحل کاوشگری، تحقیق و روش علمی است.</p>
۳	تربیت دینی	<p>۱. در تنظیم محتوای بخش ارتباط هویت و جمعیت از آیه ۲۱ سوره «روم» با مضمون ازدواج و تشکیل خانواده و ایجاد مودت و رحمت میان زن و مرد استفاده شده است که به نوعی زیبایی‌های آفرینش و زندگی، توجه به نعمت‌های خداوند در زندگی، و سپس از نعمت‌ها را در بحث هویت منعکس کرده است.</p> <p>۲. همچنین در این بخش، با ذکر هدف اسلام از تأسیس جهان اجتماعی توحیدی، رابطه آن با جمعیت، و آوردن روایتی از پیامبر اسلام (ص) در این زمینه، فرصتی مناسب به منظور تقویت تفکر و ایجاد حس مذهبی در دانش‌آموزان فراهم شده است.</p>
۴	تربیت اجتماعی	<p>۱. با تشریح سیاست‌های جمعیتی و تاریخچه سیاست‌های جمعیتی اجرا شده در ایران، مشکلات ناشی از کاهش رشد جمعیت در ارتباط با انتقال معانی و فرهنگ و گسترش جهان اجتماعی، دانش‌آموز به خوبی به مشکلات و مخاطرات ناشی از آن پی می‌برد.</p> <p>۲. با انجام فعالیت صفحه ۱۰۶ و ارائه راه‌حل توسط دانش‌آموزان (به‌صورت گروهی) برای تحقق سیاست‌های جمعیتی، فراگیرندگان قدرت تفکر و همکاری گروهی، مشورت در کارها، به‌کارگیری خلاقیت و تصمیم‌گیری را تجربه می‌کنند.</p>
۵	تربیت هنری و زیبایی‌شناختی	<p>۱. تصویرها و عکس‌های متن درس متناسب با علاقه‌های دانش‌آموزان و مفاهیم جمعیت و هویت، سیاست‌های جمعیتی و هویت اقتصادی انتخاب شده‌اند.</p> <p>۲. استفاده از جدول و نمودار هم به لحاظ زیبایی‌شناختی و هم به لحاظ تلخیص و فهم بهتر و آسان‌تر مطالب ضروری می‌نماید که در زمینه آمار و ارقام مربوط به رشد جمعیت امکان استفاده از جدول و نمودار در این مبحث وجود داشت که جای آن در این بخش خالی است.</p> <p>۳. صفحه‌آرایی و سازمان‌دهی مفاهیم درس در صفحات مناسب است، اما ذکر یک نکته به مطلوب‌تر شدن این معیار کمک می‌کند: آوردن مطالب اصلی در کادری با پس‌زمینه آجری‌رنگ در صفحه‌های ۱۰۱ و ۱۰۶ و با حروف و سایز کوچک‌تر و فاصله خطوط کمتر، توجه و دقت دانش‌آموز را به مطلب درج شده در آن کمتر می‌کند (این شیوه نوشتاری و صفحه‌آرایی در تمامی درس‌های کتاب انجام گرفته و همین تأثیر را داشته است). لذا چنانچه محتوای این کادرها با درشت‌نمایی بیشتر و سایز و فونتی متفاوت ارائه شود، زیبایی بیشتری خواهد داشت و توجه دانش‌آموزان را به مطلب بیشتر خواهد کرد.</p>

منابع در دفتر مجله موجود است